

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто наукові підходи до визначення сутності неформальної економіки. Досліджено причини існування неформальної економіки в Україні. Висвітлено найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу в Україні. Систематизовано основні наукові підходи щодо визначення структурних елементів неформальної економіки. Виокремлено складові неформальної економіки: тіньову економіку, до якої належать економіка самообслуговування, неофіційна економіка, паралельна економіка; та кримінальну економіку, яка представлена кримінальною діяльністю та кримінальним виробництвом.

Ключові слова: неформальна економіка, тіньова економіка, кримінальна економіка, фактори, структурні елементи.

Постановка проблеми. Показники соціально-економічного розвитку України протягом останніх років мають негативну динаміку, про що свідчать недостатня стабільність національної економіки, її здатність до розбалансування, проблеми в соціальній сфері, неоднозначність законодавства, численні прояви корупції тощо. Невирішеність ключових стратегічних проблем, часте прийняття рішень під впливом політичної, в першу чергу, а не економічної доцільності, зумовили загострення суперечностей соціально-економічного розвитку в Україні. Тож дослідження неформального сектору економіки набуває значної актуальності, оскільки за різними підрахунками її частка складає 30-50% ВВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових роботах різні аспекти неформальної економіки висвітлено у працях таких вчених, як О. В. Мороз, І. Ю. Чухрай [1], О. Д. Данілов, Т. В. Паєнко [2], М. М. Ткачов [3], В. Д. Фетисов, Т. В. Фетисова [4], А. Н. Петров, А. Н. Єльченко [5], С. Ю. Борсукова [6], Н. І. Відрицька [7], І. І. Мазур [8], А. М. Блум, М. Л. Шрестра [9] та інших вчених.

Як зазначають О. В. Мороз та І. Ю. Чухрай [1, с. 27], вплив неформальної економіки має два важливі аспекти: по-перше, неформальна економіка стає сферою, що послаблює негативні наслідки інституційної перебудови, надаючи змогу її учасникам забезпечувати життєві потреби і, часом навіть, досягати значних успіхів у бізнесі; по-друге, зв'язки, що утворюються у неформальній економіці, приводять до фо-

рмування груп, що отримують можливість істотно впливати на політичні процеси і використовувати цей вплив у власних інтересах, цілі якого є окремими і відмінними, що не може бути ігнорованим у суспільстві.

О. Д. Данілов і Т. В. Паєнко [2, с. 27] трактують неформальний сектор економіки як джерело формування нелегальних фінансових потоків і сектор поглинання частини фінансових потоків, які могли циркулювати в офіційній економіці, та фактор зниження конкурентоспроможності національної економіки.

На думку М. М. Ткачова [3, с. 89] неформальна економіка об'єднує в себе якісно різні види діяльності, повністю або частково не підпорядковані формальним інститутам господарювання, не підкріплені формальними контрактами і такі, що не фіксуються статистичним обліком.

Цікавим є виокремлення категорії «неформальні фінанси», під якою розуміється система позаправового, таємного функціонування грошових фондів економічних суб'єктів [4, с. 93]. Основними ознаками неформальних фінансів виступають: вартісний характер відносин, неправомірність, скритність і ризиковість.

С. Ю. Барсукова, здійснивши досконале вивчення проблематики неформальної економіки, у своїй роботі [6] зазначає, що «неформальна економіка включає в себе різномірну економічну діяльність, яка може вести чи не вести до отримання доходу, може передбачати або не передбачати трансакції, може здійснюватися в різних формах і масштабах. Однак те спільне, що

об'єднує це якісне різноманіття і дозволяє звести до поняття «неформальна економіка», полягає в дистанції подібної діяльності від державного формального регулювання, обліку і контролю» [6, с. 32].

За визначенням Н. І. Відрицької [7, с. 9] неформальна економіка являє собою сукупність особливих господарських взаємодій між суб'єктами усіх рівнів і на усіх стадіях відтворення, що регулюються неформальними інститутами і мають метою уникнути витрат, пов'язаних з дотриманням законів і адміністративних правил, що стосуються економічної діяльності.

І. І. Мазур [8, с. 77] розглядає неформальну економіку як складову тіньової економіки. До неформальної економіки відноситься економіка домашніх господарств, яка розуміється як приватні господарські одиниці, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб.

А. М. Блум і М. Л. Шрестра виділяють у складі тіньової економіки як окремий елемент «невраховану економічну діяльність», яку трактують як всі види діяльності, щодо яких не існує стандартних спеціальних джерел статистичних даних, що охоплюють вичерпним чином ці види діяльності [9, с. 6].

Дослідивши наукові праці в галузі неформальної економіки, можна дійти висновку про відсутність єдиного підходу щодо визначення категорії «неформальна економіка» та структурних елементів. При цьому дуже часто неформальну економіку ототожнюють з тіньовою, прихованою економікою або виділяють її як структурний елемент тіньової економіки.

Метою статті є формулювання власного бачення категорії «неформальна економіка», чинників, що впливають на її існування та структурних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши наведені вище визначення неформальної економіки, можна говорити про багатоаспектність і неоднозначність даного поняття. Поряд з терміном «неформальна економіка» часто використовуються такі категорії, як тіньова економіка, кримінальна, неофіційна, «чорна» тощо. Це пов'язане з існуванням двох напрямків досліджень – економічної теорії

злочинності і економіко-соціологічних теорій неформальної економіки, та відсутністю єдиного бачення даної проблематики.

Авторське бачення полягає в тому, що неформальна економіка являє собою сукупність різних видів господарської діяльності, метою якої є отримання прибутків з найменшими витратами для господарюючого суб'єкта, як легальним, так і нелегальним шляхом. Результати діяльності у неформальному секторі економіки важко визначити за допомогою економіко-статистичних методів, оскільки така діяльність, здебільшого, не є офіційно зареєстрованою й уся інформація є конфіденційною.

Причини існування неформальної економіки в Україні полягають у тому, що, по-перше, український бізнес і влада не відділені один від одного, що породжує лобювання інтересів певних бізнес-структур; по-друге, українські підприємці стикаються з багатьма перешкодами для здійснення господарської діяльності; по-третє, неабияку роль відіграє менталітет, сформований віками, оскільки так склалося історично, що українці змушені були шукати шляхи виживання. Тож навіть, якщо значно спростити податкову систему і зменшити податкове навантаження, неформальна економіка все одно буде існувати. Неформальна економіка розглядається як сукупність соціальних цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки і виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку [10, с. 15].

Про наявність значних проблем в економічній сфері, а отже створенні передумов існування неформальної економіки, свідчить той факт, що в рейтингу економічної свободи 2013 року Україна посіла 161-е місце з 177 країн, отримавши 46,3 бали зі 100 можливих [11]. Значення Індексу економічної свободи України протягом останніх 9 років має негативну тенденцію, оскільки з 2006 року цей показник зменшився майже на 10 балів. При цьому найбільше падіння спостерігається за показником фінансової свободи (з 66-го місця в 2008 р. на 130-е в 2013 р.). Істотно погіршилися показники фіскальної свободи (93-

е місце), свободи від корупції (149-е місце), свободи інвестицій (154-е місце).

За даними Світового банку, середнє українське підприємство за рік сплачує 28 видів податків. Це найбільший показник у світі. У 2013 році вітчизняні підприємці віддавали в скарбницю 54,9% доходів, з

яких 43,1% становили податки на працю, у той час, як у країнах Європи і Центральної Азії ці показники складають 38,7% і 22,6% відповідно [12].

В цілому найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу в Україні представлені на рис. 1.

Рис. 1. Найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу

Джерело: [13]

Крім проблем у податковій сфері значно ускладнюють існування українського бізнесу такі фактори, як нестабільність державної політики, корупція, неефективність роботи чиновників, інфляція тощо. Всі ці фактори призводять до виникнення конфліктних ситуацій і низькому рівню соціально-економічного розвитку країни.

За результатами 2012 року Україна є одним з найбільш корумпованих держав світу. В опублікованому черговому щорічному рейтингу, проведеному міжнародною громадською організацією Transparency International, Україна посіла 144 місце в списку 176 країн. Точних даних про те, скільки держава втрачає надходжень до бюджету через корупцію в податковій сфері, немає, однак, за приблизними підрахунками різних організацій, ця сума перевищує 70 млрд. грн.

Неформальна економіка у своїй структурі за визначенням дослідників має різні елементи, систематизація яких наведена у табл. 1. Розглянувши наведені наукові під-

ходи, відносно української економіки можна виокремити такі складові неформальної економіки, як тіньова та кримінальна економіка.

За визначенням [14, с. 20] під тіньовою економікою розуміється система соціально-економічних відносин, які здійснюються з порушенням формальних (правових) інституційних обмежень і приховуваннях від офіційної статистики.

У свою чергу до її складу належать економіка самообслуговування, неофіційна економіка, паралельна економіка. Економіка самообслуговування пов'язана з функціонуванням домашнього сектору, коли товари виробляються для власного споживання або реалізації переважно дрібними сімейними господарствами.

Неофіційна економіка – це заборонена законом, прихована діяльність робітників офіційної економіки на їх робочих місцях, що призводить до прихованого перерозподілу національного доходу [2, с. 27].

Наукові підходи щодо визначення складових елементів неформальної економіки

Автор підходу	Елементи	Характеристика
Дж. Гершуні	1) домашня економіка	неоплачувана діяльність щодо створення продуктів або надання послуг, призначених для членів домогосподарства
	2) «комунальна» економіка	добровільна і безкоштовна діяльність на благо всього суспільства або його окремих членів, але не домочадців
	3) підпільна економіка	діяльність, яка має аналог у формальній економіці і навіть часто здійснюється тими ж суб'єктами, але ховається від влади в цілях ухилення від податків або з причини використання протиправних дій
П. Ренуй	1) «чорний» сектор	а) неформальна діяльність всередині формальних структур (наприклад, прихований обсяг виробництва і реалізації)
		б) напівавтономна неформальна діяльність (виробництво товарів і послуг для формальної економіки)
		в) автономна неформальна діяльність (товари і послуги безпосередньо для споживача)
	2) домашньо-комунальний сектор	а) самообслуговування, домашня праця б) реципрокний обмін та благодійна діяльність
С. Сміт	1) чорна економіка	а) відхід від оподаткування (зниження доходів, чайові, неоформлені роботи і т.п.) б) кримінальне провадження
	2) неринкова складова тіньової економіки	а) економіка домогосподарств, б) добровільні (неоплачувані) роботи.
Ф. Маттера	1) соціальна економіка	обмін працею і продуктами на неринковій основі
	2) економіка самозабезпечення	виробництво товарів і послуг для власного споживання
	3) кримінальна економіка	заборонена законом діяльність
	4) прихована економіка	приховування діяльності, яка здійснюється в рамках формальних організацій
	5) підпільна економіка	приховування діяльності незареєстрованих підприємств
Дж. Томас	1) домашній сектор	виробництво товарів і послуг для внутрішнього споживання, що ускладнює вимір зважаючи на відсутність ринкових трансакцій
	2) неформальний сектор	антитеза сучасному індустріальному виробництву у вигляді дрібного виробництва товарів і послуг силами самозайнятих або невеликих (переважно сімейних) підприємств
	3) нерегулярний сектор	виробництво легальної продукції, але з порушеннями норм господарського права
	4) кримінальний сектор	діяльність по створенню нелегальної продукції

Джерело: складено автором з використанням [6, с. 28-31]

Сутність паралельної економіки полягає у діяльності незареєстрованих відповідним чином суб'єктів господарювання, що виробляють не заборонені законодавством товари та послуги без дотримання формальних правил.

Кримінальна економіка представлена кримінальною діяльністю та кримінальним виробництвом. Кримінальна діяльність

пов'язана з позаекономічним розподілом доходів (крадіжка майна, рейдерство, економічні злочини, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність). Кримінальне виробництво являє собою діяльність, пов'язану з виробництвом і реалізацією заборонених законом товарів, робіт та послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Неформальна економіка є

однією зі складових економічної системи країни, її існування пов'язане з численними проблемами, що існують в суспільстві. У статті запропоновано розглядати неформальну економіку як сукупність тіньової та кримінальної економіки. Питання, висвітлені в статті, є надзвичайно актуальними і потребують подальших наукових досліджень, зокрема щодо ролі неформальної економіки у розвитку держави, її особливостей та функцій.

Література

1. Мороз О.В. Зміст та роль неформалізованої економіки: теоретико-методологічний аспект аналізу / О. В. Мороз, І. Ю. Чухрай // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – №5. – С. 23-28.
2. Данілов О.Д. Неофіційний сектор економіки як фактор зниження конкурентоспроможності національної економіки / О. Д. Данілов, Т. В. Паєнтко // Бізнес-Інформ. – 2012. – №10. – С. 26-29.
3. Ткачов М.М. Ринок контрафактної продукції в системі неформальної економіки / М. М. Ткачов // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – №22 (995). – С. 89-95.
4. Фетисов В.Д. Теневые финансовые потоки в рыночной экономике / В. Д. Фетисов, Т.В. Фетисова // Вестник СПбГУ. Сер. 5. – 2005. – Вып. 1. – С. 92-100.
5. Петров А.Н. Оценка объема теневой экономики и ее влияние на развитие региона / А. Н. Петров, А. Н. Ельченко // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. – 2012. – №1 (29). – С. 60-66.
6. Барсукова С. Ю. Неформальная экономика: экономико-социологический анализ [Текст] / С. Ю. Барсукова; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 448 с.
7. Видрицкая Н.И. Неформальная экономика в системе национального воспроизводства: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Н. И. Видрицкая. – Республика Казахстан, Караганда, 2006. – 29 с.
8. Мазур І.І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України / І. І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3 (8). – С. 76-83.
9. Блум А.М., Шрестра М.Л. Исчерпывающие показатели ВВП и неучтенной эконо-

- номики. Рабочий документ МВФ. – 2000. – 43 с.
10. Абдалова Ю.П. Экономическая культура в системе неформальной экономики (региональный аспект): автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. социол. наук: спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / Ю. п. абдалова. – Тюмень, 2005. – 26 с.
11. Украина – одна из последних в Рейтинге экономических свобод [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2013/01/1/355596/>
12. Легкость ведения бизнеса в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
13. Наиболее проблемные факторы для ведения бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://competitiveukraine.org/uploadfiles/reports/files/6_chapter_4_rus.pdf.
14. Латов Ю.В. Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России: автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. социол. наук: спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / Ю. В. Латов. – Тюмень, 2008. – 54 с.

References

1. Moroz O.V. Zmist ta rol' neformalizovanoi' ekonomiky: teoretyko-metodologichnyj aspekt analizu / O. V. Moroz, I. Ju. Chuhraj // Visnyk Vinnyc'kogo politehnochno instytutu. – 2010. – №5. – S. 23-28.
2. Danilov O.D. Neoficijnyj sektor ekonomiky jak faktor znyzhennja konkurentospromozhnosti nacional'noi' ekonomiky / O. D. Danilov, T. V. Pajentko // Biznes- Inform. – 2012. – №10. – S. 26-29.
3. Tkachov M.M. Rynok kontrafaktnoi' produkcii' v systemi neformal'noi' ekonomiky / M. M. Tkachov // Visnyk NTU «HPI». – 2013. – №22 (995). – S. 89-95.
4. Fetisov V.D. Tenevyje finansovyje potoki v rynochnoj jekonomike / V. D. Fetisov, T.V. Fetisova // Vestnik SPbGU. Ser. 5. – 2005. – Vyp. 1. – S. 92-100.
5. Petrov A.N. Ocenka ob#ema tenevoj jekonomiki i ee vlijanie na razvitie regiona / A. N. Petrov, A. N. El'chenko // Sovremennye

naukoemkie tehnologi. Regional'noe prilozhenie. – 2012. – №1 (29). – S. 60-66.

6. Barsukova S. Ju. Neformal'naja jekonomika: jekonomiko-sociologicheskij analiz [Tekst] / S. Ju. Barsukova; Gos. un-t – Vysshaja shkola jekonomiki. – M.: Izd. dom GU VShJe, 2004. – 448 s.

7. Vidrickaja N.I. Neformal'naja jekonomika v sisteme nacional'nogo vosproizvodstva: avtoref. dis. na soisk. uch. step. kand. jekon. nauk: spec. 08.00.01 «Jekonomicheskaja teorija» / N. I. Vidrickaja. – Respublika Kazahstan, Karaganda, 2006. – 29 s.

8. Mazur I.I. Detinizacija ekonomiky jak priorytet ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny / I. I. Mazur // Strategichni priorytety. – 2008. – №3 (8). – S. 76-83.

9. Blum A.M., Shrestra M.L. Ischerpyvajushhie pokazateli VVP i neuchtennoj jekonomiki. Rabochij dokument MVF. – 2000. – 43 s.

10. Abdalova Ju.P. Jekonomicheskaja kul'tura v sisteme neformal'noj jekonomiki (regional'nyj aspekt): avtoref. dis. na soisk. uch.

step. kand. sociol. nauk: spec. 22.00.03 «Jekonomicheskaja sociologija i demografija» / Ju. p. abdalova. – Tjumen', 2005. – 26 s.

11. Ukraina – odna iz poslednih v Rejtinge jekonomicheskikh svobod [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2013/01/11/355596/>

12. Legkost' vedenija biznesa v Ukraine [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine>

13. Naibolee problemnye faktory dlja vedenija biznesa [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://competitiveukraine.org/uploadfiles/reports/files/6_chapter_4_rus.pdf.

14. Latov Ju.V. Social'nye funkcii tenevoj jekonomiki v institucional'nom razvitii postsovetsoj Rossii: avtoref. dis. na soisk. uch. step. dokt. sociol. nauk: spec. 22.00.03 «Jekonomicheskaja sociologija i demografija» / Ju. V. Latov. – Tjumen', 2008. – 54 s.

Гречишкіна Е. А.

Определение структурных элементов неформальной экономики

Рассмотрены научные подходы к определению сущности неформальной экономики. Исследованы причины существования неформальной экономики в Украине. Освещены наиболее проблемные факторы для ведения бизнеса в Украине. Систематизированы основные научные подходы к определению структурных элементов неформальной экономики. Выделены составляющие неформальной экономики: теневая экономика, к которой относятся экономика самообслуживания, неофициальная экономика, параллельная экономика; и криминальная экономика, которая представлена криминальной деятельностью и криминальным производством.

Ключевые слова: неформальная экономика, теневая экономика, криминальная экономика, факторы, структурные элементы.

Grechyshkina O.

Determination of the structural elements of the informal economy

Scientific approaches to defining the essence of the informal economy considered. The reasons for existence of the informal economy in Ukraine investigated. The most problematic factors for doing business in Ukraine highlighted. Basic scientific approaches to determination the structural elements of the informal economy systematized. The components of the informal economy are allocated, such as the shadow economy, which includes self-economy, unofficial economy, parallel economy, and the criminal economy, represented by criminal activity and criminal proceedings.

Keywords: informal economy, shadow economy, criminal economy factors, structural elements.

Рецензент: Житний П. Є. – доктор економічних наук., професор, завідувач кафедри «Фінанси, облік та банківська справа» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна.

Reviewer: Zhitniy P. – Professor, Ph.D. of Economics, Head of Finance, Accounting and Banking Department Taras Shevchenko Lugansk National University, Luhansk, Ukraine.

e-mail: info@lnu.edu.ua

*Стаття подана
28.04.2014 р.*